

DUPKA GYÖRGY

KÁRPÁTALJAI NŐK A GUPVI ÉS GULÁG TÁBOROKBAN

(FOLYTATÁS)

IV. FEJEZET

A MAGYARORSZÁGOT 1939-TŐL ELHAGYÓ, A SZOVJETFÖLDRE ÁTSZÖKŐ NŐK LETARTÓZTATÁSA, GULÁG TÁBORBA KERÜLÉSE, 1939-1943

A moszkvai Orosz Állami Hadtörténeti Levéltárból több, korábban titkosított NKVD-jelentés és más dokumentum került elő, amelyek alapján, főleg magyar állampolgársággal rendelkező **385 nőről** is kaphatunk (*névsorukat tartalmazza a függelékben található Gulág kislexikon*) megközelítőleg hiteles képet, akik a hamis baloldali propaganda hatására és buzdítására, az újabb politikai fordulat következtében 1939–1941-ben illegálisan lépték át a Kárpátokban húzódó magyar-szovjet határt és elsőik között estek a szovjet terror áldozataivá.

Minden bizonnyal ők képviselték a történelmi Magyarország területéről származó nők első hullámát a GULAG táborokban.

1) AKTÁKBÓL KÉSZÜLT STATISZTIKA A KÉMNEK NYILVÁNÍTOTT MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGÚ NŐKRŐL

A korszakhoz kötött első források, a kárpátaljai rehabilitációs bizottságok anyagai¹ is megerősítik, hogy az 1939-ben létrejött magyar-szovjet határon – a „Szovjetunióról annyi szépet mesélő” kommunista propagandisták hatására – menekültek, köztük számos fiatal lány, családos anya, sőt házaspárok stb. áradata zúdult „a jobb élet reményében” a Szovjetunióra.

¹ Lásd: *Реабілітаційні історії. Закарпатська область*. Книга перша. Упорядники: Довганич О.Д., Хланта О.В., Корсун О.М., - Ужгород: ВАТ Видавництво „Закарпаття”. 2003. –42. р. A továbbiakban: (RIZO/...).

Mint ismeretes, 1938-tól kezdve Magyarországon négy zsidótörvényt hoztak. Korlátozták a zsidók állampolgári, emberi és gazdasági jogait. Ennek folytán a visszacsatolt Kárpátalja területén is életbe léptek a nevezett zsidótörvények, betiltották a baloldali tömörüléseket, így a kommunista párt tevékenységét is. A baloldali mozgalomhoz húzó fiatalok – úgymond Moszkva hívó szavára – csoportosan lépték át a magyar-szovjet határt, követték őket a jobb megélhetést remélő fiatal ruszin diákok, értelmiségiek, munkanélküliek. A határátlépők körét bővítették a saját biztonságukat féltő zsidók, köztük sokan voltak romániai, szlovákiai illetőségűek is. Mivel Kárpátalján is kötelezővé vált a „honvédelmi munkaszolgálat”, a bevonulás elől is sokan kibújtak, inkább a határátlépést, illetve a biztonságosabbnak hitt Szovjetuniót választották.

A levéltárakban olyan névsorok is előkerültek, ahol a női nevek mellett is a magyar, lengyel, csehszlovák állampolgárság szerepel. Az NKVD nyomozói számunkra ismeretlen oknál fogva egyeseket (főleg a határsértő zsidókat) szovjet állampolgárnak minősítettek, azok örök időkre a lágerekben maradtak, ott hunytak el.

A feldolgozott 385 női akta adatai alapján összeállított alábbi táblázat egyben tükrözi a rabok nemzetiségi összetételét is: 259 ruszin-ukrán, 108 zsidó, 10 magyar, 8 fő egyéb nemzetiségű (3 cseh, 2 orosz, és egy-egy német, román, görög).

Az elítélt nők korösszetételének fontosabb adatai 1881-1925 között

A korösszetétel fontosabb adatai	1881-1899	1900-1909	1910-1919	1920-1924	Összesen
Összesen	13	48	129	195	385

Az elítéltek korösszetétele szerint a legidősebb nők 1881-1899 között (61-62 éves volt a legidősebb házaspár), míg a legfiatalabbak 1919-1924 körül születtek. Az 1939-ben átszökött legfiatalabb lányok közé a 15-16 életévüket betöltött tanulók, gimnazisták tartoztak. Az elítéltek mintegy 60%-a 20-31 év közötti életerős fiatal. A túlélők elbeszélései szerint a lágerekben tapasztalt legnagyobb embervesztés a 40-62 és a 14-19 évesek körében keletkezett.

Az elítélt nők származási helyének földrajzi megoszlása

Régiók, országok, járások, nagyobb települések	Kárpátalja	Erdély (Nagyvárad, Máramaros-sziget és környéke)	Felvidék (Kassa és környéke)	Magyarország (Budapest, vidék)	Egyéb (Csehország, Lengyelország, Oroszország, Ukrajna)	Összesen
Ungvári járás	5	49	4	16	13	
Nagybereznai j.	11					
Perecsenyi j.	6					
Munkács	5					
Munkácsi j.	25					
Szolyvai j.	5					
Volóci j.	16					
Ilosvai j.	14					
Beregszász	2					
Beregszászi j.	5					
Nagyszőlősi j.	3					
Huszt	5					
Huszt járás	21					
Técsői j.	60					
Ökörmezői j.	89					
Rahói j.	31					
Összesen:	303	49	4	16	13	385

Kiegészítve a leírtakat, régiók szerint 303 kárpátaljai hegyvidéki, 49 erdélyi, 16 anyaországi, 4 felvidéki településről származnak, 13-an egyéb országokban születtek.

Végzettség szerint: 289-nek alapiskolája, 24-nek befejezetlen középiskolája, 8-nak középiskolája, 2 főnek felsőfokú diplomája van. 62 fő teljesen írástudatlan.

Foglalkozás szerint: 238-an háztartásbeliek, 38 gyári munkás, 33 varrónő, 17 tanuló, diák, 16 szolgáltatási szférában dolgozott, 10 szolgálólány, 8 ápolónő, 8 gazdaszálny, 11 munkanélküli volt.

Pártállás szerint: 382 pártonkívüli, 6-an a CSKP tagjai voltak 1938-ig.

Adatok az 1940-1943 közt az NKVD által a magyarországi nőkre kiszabott ítéletekről nemzetiségi bontásban

Nemzetiség	3 év	5 év	8 év	10 év	15 év	Összesen
ruszín-ukrán	238	20			1	259
zsidó	74	31	3			108
magyar	7	3				10
cseh	2	1				3
orosz	2					2
német	1			1		1
román	1					1
görög	1					1
Összesen	326	54	3	1	1	385

Ügyükkel kizárólag az NKVD helyi kirendeltsége foglalkozott, a kihallgatott személyekről jegyzőkönyvet készítettek. Majd ennek alapján az *NKVD Különleges Tanácsa* (a „trojka”) – mint magyar, illetve német kémet – 3-tól 15 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre, majd örökös száműzetésre ítélte.

A 385 GULÁG-rabnő mintegy 90%-a, azaz 326 fő három, 54 fő öt, 3 fő nyolc, 1 fő tíz, és egy fő 15 évet kapott. Az utóbbi nő ügyében korábban halálos ítélet született, majd életének megkegyelmeztek, így kapott 15 évet.

A kárpátaljai elítéltek közül toronymagasan kiemelkedik egy orosz-ruszín családból származó 16 éves munkácsi hajadon sorsa. **Bilák Alekszandra** (Pervatarovka, Omszki m. 1925) 1941-ig Munkács lakosa, sorsa bizonyult a legtragikusabbnak. 1941. május 31-én átlépte a magyar-szovjet határt, de a szovjet határőrök elfogták és a permi büntetőlágerbe irányították, ahol az NKVD uráli katonai körzet hadbírósa kémtevékenységért 1941. december 8-án halálra ítélte. Az SZSZKSZ Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma az ítéletet 1942. január 12-én 15 évi, javító-nevelő munkatáborban

letöltendő szabadságvesztésre változtatta. Összesen 13 évig tartották fogva, majd ügyét 1968. január 13-án újra tárgyalták, és minden vád alól felmentették, 1968-ban rehabilitálták.²

A második legsúlyosabb ítélet a németmokrai és az ottani sváb családból származó **Ticska Katalin** (1889) Bükköspatak lakosa ügyében született. Az 51 éves pártonkívüli, alapfokú iskolai végzettséggel rendelkező, háztartásbeli falusi asszonyt 1940. január 24-én kémkedés vádjával 10 év szabadságvesztésre ítélték el. 1991-ben rehabilitálták.

Ugyancsak koncepciók per áldozata lett három Nagyvárad könyékéről származó zsidó asszony, köztük a pártonkívüli, írástudó, háztartásbeli **Faers-tejn Piroskát** (1919) és **Novak-Rozenblat Irént** (1909) is kémkedés vádjával egyidőben, 1942. szeptember 5-én 8 évre ítélték. 1991-ben rehabilitálták.

Az 5 évre elítélt 54 hajadon és asszony közül 31 zsidó, 20 ruszin, 3 magyar és egy cseh nemzetiségű személyről feltételezték, hogy magyar-német oldalról megbízott ügynökként érkeztek a Szovjetunióba, ezért szigorított börtönlágerben töltötték le büntetésüket.

A 3 évre elítélt 326 nőt (238 ruszint, 74 zsidót, 7 magyart, 2 csehet, 2 orosz, egy-egy németet, románt és görögöt) a hatályos USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében és az NKVD kihallgatási jegyzőkönyvei alapján az **NKVD Különleges Tanácsa** határsértőként ítélte el.

Előfordult olyan eset is, hogy a nevezett Trojka egy személy ügyében kétszer hozott bírósági ítéletet. Például a zsidó családból származó **Brener Berta** (1910) nagyvárad lakost először 1942. szeptember 9-én 3 évre, majd 1943. január 9-én újra 3 évre ítélték, 1991-ben rehabilitálták.

A magyar nők közül **Kazmacsuk Mária** (1886) aknaszlatinai lakost (CSKP tag 1935-től) és lányát, **Kazmacsuk-Bezik Emília** (1923) Beregszász lakosát, a mozisínház volt ellenőrének 1941. december 27-én 5 évre ítélték

2) AZ NKVD VALLATÁSI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL

A továbbiakban a kutatást elősegítő ukrán, orosz nyelvű dokumentumgyűjtemények alapján a meghurcolt magyar állampolgárságú nőkre vonatkozó, NKVD Különleges Tanácsa elé került vallatási jegyzőkönyveket és ítéleteket is megvizsgáltam.

²O. D. DOVHANICS: *Roki lihalit'ya. Nyevidami sztarinki i tragiczni ljuyi*. Patent, Uzsgorod, 1995. 43-46. old.:

Évekre lebontott ítélethozatalok adatai 1940-1968 között

Évekre lebontott ítélethozatalok adatai	1940	1941	1942	1968	Elmaradt ítélet	Összesen
Összesen	177	147	59	1	1	385

Ezekből egyöntetűen kiderült, az elítélt személyek a hatósági üldöztetések elől hogyan és miért menekültek a Szovjetunióba.

Sokan tanulmányaikat akarták folytatni, megfelelő munkát kerestek, a jobb élet után vágyódtak, „*tiszta szívvel, becsületes és nemes szándékkal*” mentek a Szovjetunióba. Álmukban sem gondolták, hogy javító-nevelő munkatáborokba kerülnek. Sokan elővigyázatosságból a szükséges személyi okmányok nélkül lépték át a határt, céljukat viszont őszintén bevallották. Csaknem mindegyikük sorsa tragikusan folytatódott és ez derült ki az NKVD vállalási jegyzőkönyveiből és a vádirataiból is.

A „trojka” által elítélt sok száz nőnek a sorsa ismeretlen, köztük **Adler Elláé** (Alsószlatina, 1918-) is, aki nemzetisége szerint zsidó, alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezett, pártonkívüli volt. A papírgyári munkásnőt a magyar-szovjet határ illegális átlépéséért magyar és német kémnek nyilvánították. A Szovjetunió NKVD-je, különtanácsa határozata alapján, 1941. április 7-én az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért ítélték el, az NKVD haláltáborába került. Sorsa ismeretlen. 1991-ben rehabilitálták³.

Nemcsak egyes személyek, hanem *családok, fiatal házaspárok* is úgy döntöttek, hogy a kilátástalan helyzetük miatt hazát, illetve lakhelyet cserélnek. Az NKVD -iratok között található a *Herskovics házaspár* ügye, akik 1940. január 23-án lépték át a határt, aztán a szovjet határőrök elfogták őket. Az 1940. május 11-i *Kihallgatási jegyzőkönyv*⁴ **Herskovics Matild**⁵, apja **Martin** (Munkácsi körzet, Bukovinka, 1910) volt beregszentmiklósi lakossal, egyben magyar állampolgárral készült. Foglalkozása: tanító.

³ *Reabilitovani isztorieju* (Rehabilitálta a történelem), Zakarpatszka oblaszty. Knyiga persa, Vat Vidavnictvo Zakarpattye, Uzsgorod, 2003. 153.old.

⁴ Lásd a 104. sz. ügyiratot (ZVSZ/187-188). Eredeti forráshelye: ДА30. Ф. 2558. - оп. 1. - спр. 1111. -арк. 31-34. Оригин.рукоп..

⁵ **Herskovics Matildot** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 27-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./264. p.

*Az NKVD által Herskovic Matildról készült börtön-fotó
Forrás: ZVSZ/696*

Férje: **Herskovic Arnold**, apja **Izsák** (Csinagyijevo/Beregszentmiklós, 1913). Foglalkozása: tanító.

A határt csoportosan is átlépő huszonéves kárpátaljai fiatalok között huszonéves lányok is voltak. **Petáh Ilona**⁶, apja **László** (Munkácsi járás, Medvegyivci/Fagyalos, 1921) háztartásbeli vádlott peranyagában az áll, hogy ő két fiú ismerősével⁷ lépte át a határt. A *Kihallgatási jegyzőkönyv*⁸ (a dokumentum két részből áll, a másik egy pótlólagos kihallgatási jegyzőkönyv) 1940. szeptember 13-i dátum olvasható, melynek összeállítója: **Kurocapov**, a Szkolai határőrség nyomozó-munkatársa. Az első kihallgatáskor feltett 7 kérdésre **Petáh Ilona** a következőket válaszolta: saját elhatározásából döntött

⁶ **Petáh Ilonát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./554. p.

⁷ Az NKVD-nyomozati anyag szerint vele tartott két volt munkatársa: az ukránnak beírt **Csáti László**, apja Sándor (Szerednye, 1921) és a zsidó **Fried Emánuel**, apja **Bernát** (Szerednye, 1922) szerednyei lakosok, akik gépkocsivezető-tanoncok voltak a szerednyei Guberlinat-kórházban, ők a magyar hadseregbe nem akartak bevonulni. Kémkedéssel megvádolt társait az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, további sorsuk ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./732., 712. p.

⁸ Lásd a 226. sz. ügyiratot (ZVSZ/375-377). Eredeti forráshelye: ДАЗО, Ф., 2558. -оп. 1. -спр. 1183. -арк. 27-28. зворот. Оригин.рукоп.

ügy, hogy 1940. augusztus 27-én Szerednye-Munkács-Poljana útvonalon *Huszne Vizsna* határfalu térségében a kora hajnali órákban átszökik társaival a Szovjetunióba a jobb élet és jól fizető munka reményében.

A kárpátaljaiakon kívül az anyaországból, továbbá Felvidékről és Erdélyből is többen eljutottak a Kárpátokban húzódo magyar-szovjet határra, hogy az üldözőik elől a Szovjetunióban keressenek menedéket. Erről tanúskodik több tucatnyi ügyirat is.

Korképet tükröz a határon lebukott budapesti házaspár, *Faragó Pál*⁹, apja *Pál* (Nagykőrös, 1911) budapesti lakos, korábban autószerelő, *Faragó Pálné*¹⁰, apja *Gábor* (Budapest, 1913) gyári munkás.

Az NKVD által *Faragó Pálnéről* készült börtön-fotó.

Forrás: ZVSZ/697

1940. december 17-én Zimir¹¹ határfalu térségében a következő magyarországi állampolgárok lépték át a magyar-szovjet határt: a zsidó származású *Klar*

⁹ *Faragó Pált* az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./695. p.

¹⁰ *Faragó Pálnét* az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./695. p.

¹¹ Lásd a 335. sz. ügyiratot (ZVSZ/516-517). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 3153. -ark. 336-337. Original. Masinapisz.

Dezső¹², apja **Jakab** (Szerencs, 1914), gyári munkás, korábban budapesti lakos, a szocdem tagja és felesége, **Klar Julianna**¹³, apja **Zsigmond** (Budapest, 1921), budapesti lakos, nyomdász, továbbá **Kastl Julianna**¹⁴ 131, *apja Franc* (Temesvár, 1881.), temesvári lakos, háztartásbeli, fényképész, **Svuger Katalin**¹⁵, apja **Cirill** (Budapest, 1920), budapesti lakos, fényképész. A felsorolt zsidó származású vádlottak büntetésüket javító-nevelő munkatáborban töltötték le.

3) A MAGYARORSZÁGI NŐK ELSŐ HULLÁMA A GULÁG TÁBOROKBAN ÉS SZABADULÁSUK

A fentebb ismertetett kutatások adatai szerint a Szovjetunióban mintegy 8 ezer elítélt kárpátaljai menekült volt. Ám az újabb feltárások a GULAG tábor kárpátaljai lakóit 10–12 ezerre becsülik, amelynek mintegy 20%-a nő volt. Ebből 7 200 főt az orenburgi területi Buzulukban, a tulai területi Jefremovban, a voronyezsi területi Novohoperszkben, a hmelnyciki területi Kamjanec-Podolszkban, Sztanyiszlavban/Ivano-Frankivszkban és Csernyivciben a Csehszlovák Hadtestbe soroztak be.

A Buzulukban, Jefremovban és Novohoperszkben felállított fogadó és toborzó bizottságok a katonai szolgálatra alkalmatlan több száz személyt, főleg lányokat és asszonyokat Kazahsztánba irányították munkára. Számukra a Dzsambuli Állami Répatermelő Gazdaságot jelölték ki. 1943 májusában az itt dolgozó, a katonai szolgálatra¹⁶ felkészülő 27 volt magyar és csehszlovák állampolgárságú, különböző nemzetiségű kárpátaljai nők (*Magyar A. I., Mlavec M. Hmily Anna, Lucsin G., Krivánics Mária, Magyar Anna, Káli Mária, Rákóci Zsófia, Forzan Mária, Tarpai Márta, Gusevszka Mária, Molnyinec Éva, Placsinda P., Magyar Agafija, Ternavcsuk Mária, Varga Agafija, Ruscsák I., Rusznák Mária, Rákóci Kalina, Sesur Anna, Babicsin Jusztina, Markovics Éva, Babicsin Mária, Gáll Anna, Krizina Gafa, Tyuh Anna, Ljavinec Anna*) további sorsáról nem találtunk adatokat.

¹² **Klar Dezsőt** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./354. p.

¹³ **Klar Juliannát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./354. p.

¹⁴ **Kastl Juliannát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./360. p.

¹⁵ **Svuger Katalint** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./749. p.

¹⁶ Lásd a 312. számú ügyiratot (ZVSZ/494-495). Eredeti forráshelye: *Nase vojsko v SSSR, roc... Dvojicislo 15 -15/26-27., Sljah do voli. Zbirnyik muzeju ukrajinszkaj kulturni v Szvidnyiku*. In: Szlovacke pedagogicne vidavnictvo v Bratiszlavi, 1966. – 282. p.

Az NKVD megfigyelése alatt álló lányok és asszonyok osztoztak a száműzöttek sorsában, az itteni kolhozokban, iparvállalatoknál dolgoztak. Az úgynevezett „*amnesztiásoknak*” a munka- és a lakóterületet tilos volt elhagyni. A megvizsgált kérvények tükrében elmondható, hogy a javító-nevelő kényszermunkatáborokból kiengedett „*amnesztiások*” túlélési szempontból jobb helyzetbe kerültek, mint a munkatáborokban fogva tartottak, akiknek sorait továbbra is ritkította a lágérhalál. Olyan tényekre is fény derült, hogy a kárpátaljaiak közül százakat nem engedtek el a táborból. 1943 januárjában az amnesztiára jogosult személyeket elindulásuk előtt visszatartották, okmányaikat elvették. Csoportosan aláírt levélben kérik az illetékes hatóságokat, hogy eresszék őket szabadon és küldjék a csehszlovák alakulathoz, amely 1943 márciusában Ukrajna területén bekapcsolódott a frontharcba a náci megszállók ellen.

A GULÁG táborokat túlélő nők hazatérését jóval a II. világháború befejezése után, 1946–1947 között tették lehetővé. Akire rábizonyították, hogy a munkatáborban szovjetellenes agitációt és propagandát fejtett ki, azt 1949–1954 között engedték haza¹⁷, illetve örökre ott maradt, száműzetésben halt meg.

Évekre lebontott rehabilitálások adatai 1953-1994 között

Évekre lebontott ítélethozatalok adatai	1953-1969	1970-1982	1989-1990	1991-1994	Összesen
Összesen	50	29	106	200	385

Az eltelt évtizedek alatt mind a 380 főt rehabilitálták.

¹⁷ Lásd: Korszun és Pagirja összeállítóknak az ügyiratok gyűjteményéhez írt előszavát, ZVSZ, 19. p.